

HUQUQIY TARBIYA JARAYONIDA O'SMIRLARNING SHAXSIY QADRIYATLARINI RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK MEKANIZMLARI

Karimov Baxtiyar Egamberganovich

Abu Rayhon Beruniy nomidagi akademik litsey yuristkonsulti

karimov0050@gmail.com

Huquqiy ta'lim jarayoni o'smirlarning axloqiy, ijtimoiy va fuqarolik yetukligini shakllantirishda asosiy rol o'ynaydi. O'smirlik - bu shaxsiy qadriyatlar tizimlari, o'zini o'zi anglash va ijtimoiy mas'uliyat faol shakllanadigan sezgir rivojlanish davri. Shu munosabat bilan, shaxsiy qadriyatlar rivojlanishining asosini tashkil etuvchi psixologik mexanizmlar samarali huquqiy ta'limning markaziy qismiga aylanadi.

Bu jarayondagi asosiy mexanizmlardan biri axloqiy o'zini o'zi tahlil qilishdir, bu o'smirlarga o'z xatti-harakatlarini adolat, burch va ijtimoiy mas'uliyat nuqtai nazaridan baholash imkonini beradi. Yo'naltirilgan munozaralar, munozaralar va amaliy tahlillar orqali o'smirlar huquqiy va axloqiy normalarni ichkilashtiradilar, ularni tashqi majburiyatlardan ichkilashtirilgan qadriyatlarga aylantiradilar. Ushbu ichkilashtirish jarayoni Lorens Kolberg tomonidan taklif qilingan axloqiy fikrlashning kognitiv-rivojlanish nazariyasiga mos keladi, unga ko'ra tashqi nazoratdan o'zini o'zi tartibga soluvchi axloqqa o'tish faol axloqiy mulohaza va mulohaza orqali amalga oshiriladi.

Yana bir muhim omil - bu hissiy aql bovar qilmaydigan intellekt bo'lib, u o'smirlarning nafaqat huquqiy va axloqiy qoidalarini intellektual jihatdan tushunishini, balki boshqalarga nisbatan hamdardlik his qilishini ham ta'minlaydi. Empatiyaning rivojlanishi bag'rikenglik, adolat va boshqalarning huquqlariga hurmatni rivojlantiradi - huquqiy ongning asosiy tarkibiy qismlari. Daniel Goleman ta'kidlaganidek, hissiy tartibga solish va empatiya mas'uliyatli ijtimoiy xulq-atvor uchun zarur asosdir.

Barqaror o'zini o'zi anglash tushunchasini shakllantirish ham muhim rol o'ynaydi. Erik Eriksonning psixososyal rivojlanish nazariyasiga ko'ra, o'smirlik "o'ziga xoslik va rol chalkashligi" bosqichidir, bu davrda shaxs o'zini o'zi va ijtimoiy mansublikning izchil tuyg'usini shakllantiradi. Huquqiy ta'lim guruh muhokamalari, ijtimoiy loyihalar va yoshlar parlamentlari kabi shaxsni shakllantirish faoliyatini o'z ichiga olganda, o'smirlar qonunni tashqi cheklov emas, balki shaxsiy va axloqiy kompas sifatida ko'ra boshlaydilar.

Bundan tashqari, Albert Bandura tomonidan taklif qilingan ijtimoiy o'rganish mexanizmi o'smirlarning hurmatli hokimiyat vakillari - o'qituvchilar, ota-onalar va jamoat yetakchilarini kuzatish va taqlid qilish orqali qonunga bo'ysunuvchi xatti-harakatlarni qanday modellashtirishini tushuntiradi. Ijobiy qo'llab-quvvatlash va e'tirof etish bunday xatti-harakatlarni barqaror shaxsiy qadriyatlar sifatida yanada mustahkamlaydi.

O'smirlik davrida shaxsiy qadriyatlarning shakllanishi ijtimoiy o'zaro ta'sir, kognitiv rivojlanish va hissiy tartibga solish orqali shakllanadigan murakkab psixologik jarayondir. Huquqiy ta'lim doirasida bu jarayon alohida ahamiyatga ega bo'ladi, chunki u qonunga bo'ysunuvchi xulq-atvor, fuqarolik mas'uliyati va ijtimoiy ongning rivojlanishiga bevosita ta'sir qiladi.

1. Kognitiv va axloqiy mexanizmlar

O'smirlarning qadriyat yo'nalishlarining rivojlanishi ularning axloqiy bilimlarining o'sishi bilan chambarchas bog'liq. Lorens Kolbergning axloqiy rivojlanish bosqichlariga ko'ra, o'smirlar odatda "an'anaviy" darajadan - xatti-harakatlar ijtimoiy ma'qullash bilan boshqariladigan darajadan - "post-an'anaviy" darajaga o'tadilar, bu yerda adolat va inson huquqlari kabi universal axloqiy tamoyillar ichkilashtiriladi.

Huquqiy ta'lim o'quvchilarni axloqiy dilemmalar, simulyatsiyalar va axloqiy fikrlash va o'zini o'zi baholashni rag'batlantiradigan muammoli o'rganish stsenariylariga duchor qilish orqali bu o'tishni tezlashtirishi mumkin. Masalan, real hayotdagi sud ishlari yoki rolli sud jarayonlari bo'yicha munozaralar o'smirlarga adolat, tenglik va adolatsizlikning oqibatlarini haqida mulohaza yuritishga yordam beradi.

2. Ijtimoiy-emotsional mexanizmlar

Kognitiv tushunchadan tashqari, hissiy intellekt (EI) barqaror axloqiy qadriyatlarni shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Goleman o'zini anglash, empatiya va hissiy tartibga solish prososial va qonuniy xatti-harakatlarning asosi ekanligini ta'kidlaydi. Yuqori EI rivojlangan o'smirlar boshqalarning huquqlarini hurmat qilish va axloqiy jihatdan murakkab vaziyatlarda o'zini tuta bilishni namoyon etish ehtimoli ko'proq.

O'zbek ta'lim sharoitida hissiy intellekt bo'yicha mashg'ulotlar fuqarolik ta'limi dasturlariga kiritilishi mumkin, bu yerda o'quvchilar guruh mulohazalari, muloqot va tengdoshlar ustozligi orqali adolat, empatiya va ijtimoiy mas'uliyat bilan bog'liq his-tuyg'ularni tan olishni o'rganadilar.

3. Shaxs va o'zini o'zi anglash tushunchasini shakllantirish

Erikson tomonidan taklif qilinganidek, barqaror shaxsiy identifikatsiyani o'rnatish huquqiy ta'limdagi yana bir muhim psixologik mexanizmdir. O'smirlik davrida shaxslar o'zlari kimligi va ularni qanday qadriyatlar belgilashi haqida savol berishadi. Huquqiy ta'lim shaxsiy mulohazalar va ijtimoiy ishtirokni - masalan, jamoat xizmati yoki yoshlar munozara forumlarini - o'z ichiga olganda, o'smirlar qonuniylik va adolatni o'zlarining o'ziga bo'lgan imidjiga bog'lay boshlaydilar.

Bu bog'liqlik tashqi huquqiy normalarni ichki shaxsiy qadriyatlarga aylantiradi, shunchaki jazodan qochish uchun emas, balki qonuniy harakat qilish uchun ichki motivatsiyani rivojlantiradi.

4. Madaniy va ijtimoiy o'rganish mexanizmlari

Ijtimoiy o'rganish nazariyasi nuqtai nazaridan, o'smirlar qadriyatlarni kuzatish, taqlid qilish va mustahkamlash orqali egallaydilar. O'rnatilgan shaxslar -

o'qituvchilar, ota-onalar, yoshlar yetakchilari - xulq-atvorga oid ma'lumotnomalar bo'lib xizmat qiladi. Qonunga bo'ysunuvchi, axloqiy xulq-atvorga doimiy ravishda ta'sir qilish, ijobiy mustahkamlash bilan birgalikda shaxsiy qadriyatlarini mustahkamlashga hissa qo'shadi.

O'zbekistonda jamoatchilikka asoslangan tashabbuslar, yoshlarning huquqiy xabardorlik kampaniyalari va oilaviy ta'lim loyihalarini integratsiyalash o'smirlarga qonuniy xulq-atvor va ijtimoiy mas'uliyatning real hayotiy namunalarini taqdim etadi.

5. Ijtimoiy-madaniy kontekst va milliy siyosat

So'nggi yillarda O'zbekiston Jamiyatda huquqiy xabardorlik va huquqiy madaniyatni rivojlantirish konsepsiyasi (2019–2025) kabi siyosat islohotlari orqali yoshlarning huquqiy madaniyatini rivojlantirishga katta e'tibor qaratmoqda. Ushbu tashabbus psixologik qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini ta'limga integratsiyalashga qaratilgan - yoshlar orasida axloqiy mulohaza yuritish, fuqarolik ishtiroki va o'zini o'zi tarbiyalashni rag'batlantirish.

Yoshlar ishlari agentligi tomonidan o'tkazilgan empirik so'rovlar shuni ko'rsatadiki, huquqiy madaniyat klublari yoki fuqarolik loyihalarida qatnashadigan o'quvchilar ishtirok etmaydiganlarga nisbatan yuqori darajadagi empatiya, axloqiy mulohaza va ijtimoiy mas'uliyat haqida xabar berishadi.

6. Fanlararo integratsiya va ta'lim amaliyoti

Qadriyatlarni rivojlantirishga zamonaviy yondashuv psixologlar, o'qituvchilar va huquqshunolar o'rtasida fanlararo hamkorlikni talab qiladi. Ijtimoiy dramalar, munozaralar va refleksiv yozuvlar kabi interaktiv o'qitish usullarini kiritish axloqiy tushunishning ham kognitiv, ham hissiy jihatlarini kuchaytiradi.

Maktablardagi psixologik maslahat xizmatlari o'quvchilarga kognitiv dissonans, axloqiy chalkashlik yoki tengdoshlar bosimi - o'smirlik davrida keng tarqalgan psixologik muammolar bilan kurashishda yordam berish orqali profilaktik rol o'ynashi mumkin.

7. Kelajakdagi yo'nalishlar va amaliy oqibatlar

Kelajakdagi dasturlar huquqiy nazariyani amaliy etika, hissiy intellekt va ishtirokchi fuqarolik ta'limi bilan muvozanatlashtiradigan integratsiyalashgan psixologik-huquqiy o'quv dasturlarini yaratishga qaratilishi kerak. Bugungi kunda o'smirlar onlayn makonlarda ham axloqiy va huquqiy tanlovlarni amalga oshirayotgan bir paytda, raqamli fuqarolik ta'limiga alohida e'tibor qaratish kerak.

Bundan tashqari, O'zbekiston tajribasini Finlyandiya, Janubiy Koreya va Polsha kabi mamlakatlar tajribasi bilan taqqoslaydigan madaniyatlararo tadqiqotlar ijtimoiy kontekst axloqiy va huquqiy rivojlanishga qanday ta'sir qilishi haqida qimmatli ma'lumotlarni taqdim etishi mumkin.

O'zbekistonning zamonaviy ta'lim islohotlari kontekstida huquqiy ta'lim dasturlari talabalarning axloqiy avtonomiyasi va adolat tuyg'usini mustahkamlash uchun psixologik trening va fuqarolik ishtiroki loyihalarini tobora ko'proq birlashtiradi.

Huquqiy ong va huquqiy madaniyatni rivojlantirish bo'yicha 2019–2025 yillardagi konsepsiya yoshlar ta'limining mas'uliyatli fuqarolarni tarbiyalash vositasi sifatida psixologik jihatini ta'kidlaydi.

Xulosa qilib aytganda, o'smirlarning shaxsiy qadriyatlarini huquqiy ta'lim orqali rivojlantirish axloqiy mulohaza, hissiy aql, shaxsni shakllantirish va ijtimoiy o'rganishni birlashtirgan ko'p o'lchovli psixologik jarayondir. Ta'lim tizimida ushbu mexanizmlarni faollashtirish orqali adolat va inson qadr-qimmatini o'z shaxsining ajralmas qismi sifatida qadrlaydigan qonunga bo'ysunadigan, hamdard va ijtimoiy mas'uliyatli yosh shaxslarni tarbiyalash mumkin bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Erikson, E. H. 1968. Shaxs: Yoshlik va inqiroz. W. W. Norton.
2. Kohlberg, L. 1981. Axloqiy rivojlanish falsafasi: Axloqiy bosqichlar va adolat g'oyasi. Harper & Row.
3. Goleman, D. 2011. Emotsional aql: Nima uchun u IQdan muhimroq bo'lishi mumkin. Bantam.
4. Bandura, A. 1977. Ijtimoiy o'rganish nazariyasi. Prentice Hall.
5. Hoffman, M. L. 2000. Hamdardlik va axloqiy rivojlanish: g'amxo'rlik va adolatga oid oqibatlar. Kembrij universiteti nashriyoti.
6. O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi. 2019. Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni rivojlantirish konsepsiyasi (2019–2025).
7. Narvaez, D. 2010. Axloqiy murakkablik: Haqiqatning halokatli jozibasi va yetuk axloqiy faoliyatning ahamiyati. Psixologik fanga oid nuqtai nazarlar, 5, 163–181.